

ЛІТЕРАТУРА

1. *Латигіна Н.А.* Українська демократія сьогодні: спроби і помилки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_34_6.pdf.
2. *Мандзій Любомир.* Формування політичної еліти України (1991-1994 р.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету [Електронний ресурс]. – Запоріжжя, 2008. – Вип. XXIV. – С. 230-235. // Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Npifznu/2008_24/24/mandziy.pdf.
3. *Щедрова Г.П.* Громадянське суспільство і соціальна, демократична, правова держава: становлення, функції, тенденції розвитку в сучасній Україні: Дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Східноукраїнський держ. ун-т - Луганськ, 1996. – 368 с.
4. *Юрій М.Ф.* Політологія: Підручник. – К.: Дакор, КНТ, 2006. – 416 с.

Збышко И. С. Демократические преобразования в Украине: трудности развития.

Статья посвящена обрисовке проблем развития демократических преобразований в Украине. Рассматриваются основные трудности с которыми сталкивается украинское государство на пути своих демократических преобразований.

Ключевые слова: демократия, демократизация, гражданское общество.

Zbyshko I. S. The democratic transformation in Ukraine: problems of development.

The article is dedicated to the depiction of the problems of development of democratic reforms in Ukraine. Discusses the main challenges faced by the Ukrainian state on the path of its democratic transition.

Keywords: democracy, democratization, civil society.

Філонов О. В.

**ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ФУНКЦІЙ
ОРГАНІВ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ У РОСІЙСЬКІЙ
ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті розглянуто і проаналізовано основні нормативно-правові акти Російської імперії, а також аналітичний матеріал дослідників кінця ХІХ – початку ХХ ст. і сучасних науковців, спогади співробітників органів боротьби з тероризмом. Серед проблем розглянуто в основному ті, що пов'язані з

відносинами між окремими органами, які здійснюють вказані функції, або ті, що так і не були вирішені під час існування Російської імперії.

Ключові слова: поліція, жандармерія, охоронне відділення, філер, агент, екстремізм, тероризм, боротьба.

Боротьба державного апарату Російської імперії з тероризмом наприкінці XIX – на початку XX ст. мала свої особливості, ефективність її була різною в різні історичні періоди, тому ми вважаємо, що встановлення і вивчення проблем реалізації основних функцій органів по боротьбі з тероризмом у Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст., в тому числі на українських землях, є актуальною з огляду на активізацію терористичної діяльності, що відбуваються сьогодні у світі.

Питанням визначення і реалізації функцій поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст., у тому числі й у боротьбі з тероризмом, присвячена значна кількість наукових, фахових публікацій, публікацій мемуарного та автобіографічного характеру. Серед них роботи таких науковців, як З. Перегудова, О. Яриш, В. Жухрай, Л. Менціков, В. Морозов, С. Посохов, Р. Мулукаєв, М. Сизиков, А. Борисов, А. Скрипильов, К. Федоров, І. Ісаєв, М. Любар, О. Спиридович, Л. Тимофєєв, В. Джунковський, О. Герасімов та ін. На нашу думку, дослідження у цій сфері ґрунтуються на зв'язку ефективності реалізації основних функцій поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії у боротьбі з екстремізмом з їх відповідністю поточному станові правопорядку, інтенсивності й кількості злочинів загалом і терористичних актів зокрема в Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.

Метою цієї статті є спроба наукового аналізу функцій поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів боротьби з тероризмом і проблем у їх реалізації в різні періоди наприкінці XIX – на початку XX ст. на підставі архівних документів, які зберігаються у Державному архіві Російської Федерації (далі – ДАРФ), наукових та фахових досліджень у цій сфері.

Для досягнення зазначеної мети застосовувалися метод історичного аналізу, статистичний метод, метод порівняння, метод індукції і дедукції. Органом, покликаним вести боротьбу з антидержавницькою діяльністю злочинних угруповань і окремих осіб, в тому числі проявами тероризму, в XIX ст. було Третє відділення особистої Його величності канцелярії.

Мети, яка була поставлена перед Третім відділенням керівництвом держави, воно не досягло. Не вдалося подолати хабарництва та казнокрадства, припинити “беззаконня”, хоча О. Х. Бенкендорф сподівався на реалізацію в повному обсязі саме цих завдань, виходячи з того, що “злочинні люди будуть зафіксовані, а безвинним жертвам їх пожадливісті прокладений прямий і найкоротший шлях до заступництва государя”. Слід також зазначити, що необмеженим і нерідко свавільним втручанням у різні справи, які виходили з недовіри до щонайменших проявів будь-якої незалежної думки, що знаходила усний або письмовий вираз (навіть у наукових творах), Третьє відділення стало для суспільства об’єктом, який викликав страх [1]. Подолання цієї проблеми вбачалось у об’єднанні функцій Третього відділення, Міністерства внутрішніх справ у частині забезпечення правопорядку і боротьби зі злочинністю в одному органі.

Особливо наголошувалося на необхідності передачі до нового об’єднаного Департаменту тільки тих функцій, які мають “суто поліцейський характер”, решту обов’язків Департаменту виконавчої поліції пропонувалося передати до інших департаментів міністерства і до Департаменту загальних справ [2]. Створення Департаменту поліції МВС Російської імперії, який об’єднував всі функції з попередження, припинення, розкриття і розслідування злочинів, у тому числі і терористичних, безумовно, за ствердженням і науковців, і співробітників цих органів, сприяв підвищенню ефективності реалізації вказаних функцій і подоланню зазначеної проблеми.

Інша проблема була пов’язана з реалізацією “Положення про заходи до охорони державного порядку і суспільного спокою” [3, 4, 5].

Зазначений документ було затверджено 14 серпня, а опубліковано 8 вересня 1881 р. [6]. Воно вводилося як тимчасове, строком на 3 роки. Проте дія його постійно продовжувалася і воно проіснувало до Лютневої революції, залишаючись “одним з найстійкіших основних законів Російської імперії” [7]. Положення від 14 серпня 1881 р. передбачало можливість введення у деяких губерніях Росії двох видів виняткового положення: стану посиленої охорони губернії і стану надзвичайної охорони. Впровадження зазначених надзвичайних адміністративно-правових режимів розширювали повноваження МВС, а міністр внутрішніх справ наділявся необмеженими правами. У випадку активних революційних виступів розширилися також повноваження місцевих властей. Положення про надзвичайну охорону вводилося в губерніях рішенням Комітету міністрів, затверджуваним імператором. Оголошення місцевості на Положенні посиленої охорони міг здійснювати міністр внутрішніх справ, якщо ж губернія входила до

складу генерал-губернаторських, то такі повноваження мав генерал-губернатор. Останнім було надане право видавати обов'язкові ухвали "за сферами, які належать до попередження порушення громадського порядку і державної безпеки" [8], чим інколи генерал-губернатори зловживали (генерал-губернатори або військові командувачі в умовах надзвичайного положення мали величезні повноваження).

"Положення" надавало їм право забороняти "народні суспільні і навіть приватні збори", закривати торгіві й промислові заклади, органи друку, проводити обшуки та арешти, видавати особливі військово-поліцейські розпорядження, передавати справи на розгляд військового суду.

Застосування на практиці цього документа призвело до того, що на початку ХХ ст. режим посиленої охорони розповсюджувався більш ніж на третину населення країни [4, 46]. Разом з цим "Положення" від 14 серпня 1881 р. багато в чому визначало роботу Департаменту поліції і місцевих установ політичного розшуку. Певною проблемою, на якій наголошували керівники МВС, Департаменту поліції, було подвійне становище Окремого Корпусу жандармів. Будучи частиною державної поліції, ГЖУ входили у систему Міністерства внутрішніх справ. Проте будучи військовим підрозділом, вони фінансувалися з бюджету Військового міністерства і за стройовою, військовою, господарською частиною підпорядковувалися йому. ГЖУ були незалежні від губернаторів, які, як відомо, несли персональну відповідальність за безпеку і спокій у губернії; такого роду подвійність підпорядкування вносила суттєві складнощі в їх діяльність і відносини з владою.

3 грудня 1882 р. Олександр III затвердив Положення "Об устройстве секретной полиции в Империи" [9], яким було передбачено створення у великих містах Росії охоронних відділень. В одному з пунктів "Положення" йшлося про те, що "могут быть учреждаемы ... особые розыскные отделения в составе жандармских управлений или в ведомстве общей полиции по образцу существующих в столицах отделений по охранению общественного порядка и спокойствия" [9].

Відповідно до Положення про районні охоронні відділення від 14.12.1906 р. (Положення) вони створювалися для об'єднання і керівництва діяльності місцевих органів, що відали політичним розшуком в Імперії і діяли під безпосереднім керівництвом і контролем директора Департаменту поліції через Особливий відділ останнього [10]. Згідно з 6 параграфом Положення в окрузі районного охоронного відділення всі органи, що відали політичним розшуком, а саме: губернські, повітові, поліцейські жандармські управління і

відділення залізниці, охоронні відділення на місцях, начальники кріпосних жандармських команд, чини міських і повітових поліцій, керувалися в справі розшуку вказівками начальника районного охоронного відділення і виконували всі вимоги останнього щодо розшукової частини і процесуальних дій, які впливали з провадження розшуку.

Вимоги начальників районних охоронних відділень щодо здійснення обшуків, оглядів, виїмок і арештів були обов'язковими для начальників Губернських жандармських управлінь, їх помічників і чинів жандармської залізничної та загальної і розшукової поліцій, причому арештовані числились за відповідним начальником Губернського жандармського управління [10].

Враховуючи, що і жандармські підрозділи були уповноважені здійснювати внутрішнє і зовнішнє спостереження, тобто мали оперативну інформацію і можливості її використання, створення ще одного підрозділу, який фактично створював конкуренцію, та ще й мав у певній частині переважні повноваження, це не могло не породити проблеми у взаємовідносинах між вказаними органами і в кінці кінців проблема була вирішена скасуванням охоронних відділень у більшості населених пунктів Російської імперії.

Іншою проблемою вбачається неузгодженість інтересів поліції політичної і загальної. Реєстраційні бюро, створювані на короткий термін, були тими структурами, де тісно стикалися інтереси політичної і загальної поліції. У зв'язку з роботою реєстраційних бюро як безпосередні виконавці (так звані наглядові агенти) використовувалися чини місцевої загальної поліції, а як керівники, організатори і розпорядники – співробітники або офіцери, що працювали в політичній поліції. Перераховані проблеми – це далеко не всі проблеми в реалізації функцій органів по боротьбі з тероризмом у Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст., але, на наш погляд, визначені проблеми є найбільш згадуваними у роботах представників силових структур та дослідників цієї проблематики.

Отже, нормативно закріплені функції поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів по боротьбі з тероризмом дозволяли з достатнім ступенем ефективності вирішувати поставлені перед ними задачі.

Проте реалізація зазначених функцій була не достатньо ефективною через причини, що лежать в області організаційної і кадрової роботи. З одного боку, старі кадри не підходили для виконання функцій, що враховували поточну обстановку, як за своїми професійними якостями, так і внаслідок того, що частина їх були

жандарми, люди військові. З другого боку, наприклад, жандармські управління, будучи частиною державної поліції, входили у систему Міністерства внутрішніх справ. Проте, будучи військовим підрозділом, вони фінансувалися з бюджету Військового міністерства і за стройовою, військовою, господарською частиною підкорялися йому. ГЖУ були незалежні від губернаторів, що відповідали за безпеку і спокій у губернії. Такого роду подвійність інколи створювала чималі труднощі в їх діяльність і стосунках з владою.

У міру зростання кількості охоронних відділень виникало і посилювалося суперництво між губернськими жандармськими управліннями і охоронними відділеннями. У міру збільшення втручання районних охоронних відділень у діяльність місцевих поліцейських властей їх відносини з працівниками ГЖУ все більш ускладнювалися. Ці недоліки не могли не позначитися на якості реалізації функцій, покладених на органи Російської імперії по боротьбі з тероризмом, і досягненню кінцевої мети.

ЛИТЕРАТУРА

1. Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. – Россия, Санкт-Петербург, 1890–1907. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>.
2. ГА РФ. Ф. 109. 1 эксп. 1880. Д. 98. Л. 28-28об. Всеподданнейший доклад императору (копия).
3. *Зайончковский П.А.* Кризис самодержавия на рубеже 1870-1880 годов. – М., 1964. – С. 401-410.
4. *Мулукаев Р.С.* Полиция в России (XIX в. – нач. XX в.). – Н. Новгород: Изд-во НГ пединститута, 1993. – С. 45-46.
5. *Дейли Д.* Положение об охране 14 августа 1881 г. и репрессивная политика императорской России // Политический сыск в России. История и современность. – СПб., 1997. – С. 71-76.
6. ПСЗ Собр. – 3-е. – Т. 1. – № 350.
7. *Ленин В.И.* Повн. зібрання творів. – Т. 9. – С. 331.
8. ПСЗ. Собр. 3-е. – Т. 1. – № 350. – Ст. 15.
9. ГА РФ, 3 д-во, 1883. Д. 977. Л. 212.
10. Положение о районных охранных отделениях, 14.12.1906 г. // Русская Императорская Армия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://regiment.ru/Doc/B/1/7.htm>.

Филонов А. В. Проблемы реализации основных функций органов борьбы с терроризмом в Российской империи в конце XIX – в начале XX века.

В статье рассматриваются и анализируются основные нормативно-правовые акты Российской империи, аналитический материал

исследователей конца XIX – начала XX в. и современных ученых, воспоминания сотрудников указанных органов. Среди проблем рассматриваются в основном те, что связаны с отношениями между отдельными органами, осуществляющими указанные функции, или те, которые так и не были решены во время существования Российской империи.

Ключевые слова: полиция, жандармерия, охранное отделение, филер, агент, экстремизм, терроризм, борьба.

Filonov O. B. Problems of realization of basic functions of organs of fight against terrorism in the Russian Empire in the end XIX – beginning of XX of century.

The article describes and analyses the main normative and legal acts of the Russian Empire, analytical material of the researchers of the end of XIX – beginning of the XX century and of modern scientists, the recollections of the employees of these bodies. Among the problems are discussed in the main those that relate to the relationship between individual bodies, carrying out of the specified functions, or those that have not been resolved during the existence of the Russian Empire.

Keywords: the police, the gendarmerie, the security Department, extremism, terrorism, struggle.